

DOI 10.51728/ZRIPF202401001C

Pregledni naučni rad

Review article

Primljeno 31. 07. 2024.

Doc. Dr. Nihad Čamdžić

Islamski pedagoški fakultet u Zenici

nihadcdz@hotmail.com

ANALIZA STAVOVA ŠIIJSKE REFORMISTIČKE ULEME U IRANU

Sažetak

U radu je razmotreno pitanje reformacije šiitskog dvanaestoimamijskog pravca s ciljem da se kroz analizu tekstova najistaknutijih reformatora šiizma rasvijetle i analiziraju temeljni zahtjevi reformacijskih tokova šiijske uleme. U radu je ukazano na najznačajnije kritike upućene oficijelnom toku dvanaestoimamijskog šiizma, koje se prije svega ogledaju u tvrdnjama o potrebi revizije šiitske hadiske baštine, povratku Kur'anu i odbacivanju praznovjerja sedimentiranog u šiijskoj religijskoj teoriji i praksi. Predstavljeni su i analizirani stavovi sedmorice najistaknutijih reformatora šiijske religijske misli. Uočena je tendencija reformističkih učenjaka ka približavanju islamskih mezheba i izgradnji jedinstva muslimana na osnovama kritici izloženih primarnih izvora islama te jasnih i sa Kur'anom i razumom pomirenih argumenata. Iako među stavovima autora, čija djela smo analizirali, prepoznajemo mnoštvo veoma bliskih, a nekada i istovjetnih, elemenata kritike, primijetili smo da ipak među njima postoje stanovite razlike, od kojih je svakako najistaknutija razlika prihvatanje ili negiranje imameta kao osnove vjere. Skupinu reformističkih učenjaka koji prihvataju imamet nazvali smo 'revizionističkim tokom', dok su učenjaci koji odbacuju imamet kao temelj vjere imenovali 'alternativnim' tokom. Prvima je cilj pročišćenje šiizma i povratak 'izvornom šiizmu', dok je drugima cilj povratak 'izvornom islamu'.

Svojim znanstvenim i društvenim angažmanom učenjaci reformističkih tokova ostavili su utjecaj na sam tok oficijelnog šiizma, ali i na izvanšijsku misao. Za očekivati je da će daljnji razvoj reformističke misli u budućnosti snažnije učestvovati u generiranju budućih tendencija i tokova islamske religijske misli u Iranu i izvan Irana.

Ključne riječi: islam, šiizam, dvanaestoimamije, reforma, revizionistički tok, alternativni tok, jedinstvo muslimana

Uvod

Dvanaestoimamijski teološki nauk u svom historijskom razvoju doživljavao je brojne prijelomne tačke, klataći se između literalističkog redukcionizma i racionalističkog pragmatizma. U rascjepima prijepora dvaju dominantnih koncepata mišljenja i razumijevanja vjere, s vremena na vrijeme na površinu bi se pomaljali izdanci reformističke misli sa svojim zahtjevima revizije izvora i metodološkog pristupa tumačenju vjere, njenih postulata i ogranaka. Ovi reformski izdanci nisu se u prošlosti uspjevali razviti i snažnije utjecati na glavne tokove dvanaestoimamijske misli i prakse, mada historija bilježi sasvim seriozna reformska nastojanja određenog broja šijskih učenjaka klasičnog perioda (Al-Ḥasanī, 1987).

Situacija će se, međutim, umnogome izmijeniti susretom muslimanskog svijeta s moćnim zapadnim društvenim, političkim, naučnim, filozofskim i kulturnim modelima i paradigmama, koji će muslimanske mislioce i teologe nagnati da se ozbiljnije pozabave uzrocima koji priječe muslimanskim zajednicama ostvarenje političke neovisnosti, vojne i ekonomske snage, općeg društvenog prosperiteta, jedinstva i boljitka muslimanskih zemalja. Stoga prve značajnije pojave i ozbiljnije utjecaje reformskih ideja bilježimo upravo u drugoj polovini devetnaestog vijeka i koji sa, manje ili više uspjeha i utjecaja, traju sve do današnjeg dana.

Imamo li u vidu historijski trenutak u kojem živimo, kog obilježava intenziviranje odnosa, utjecaja i protoka informacija među ljudima koji baštine različite kulturne, religijske i druge tradicije, smatramo iznimno bitnim i jako korisnim upoznati se s nekim osobenim dimenzijama i tokovima reformacije religijske misli dvanaestoimamijskog šiizma. Općenito, s aspekta

znanstvenog, ali i društvenog imperativa i potrebe, držimo neophodnim da se unutar našeg teološkog i znanstvenog pregalaštva kontinuirano ulaže trud i napor u cilju što boljeg upoznavanja s gibanjima i tendencijama unutar šiijske religijske misli.

Nužno je naglasiti da, želimo li se baviti problematikom reforme šiizma, neminovno moramo usmjeriti pažnju na šiizam u Iranu. Glavni razlog krije se u činjenici da se glavnina reformskih tokova pojavljuje u Iranu, kao i to da većina reformatora, ili dolazi iz Irana, ili je na neki način, bilo obrazovanjem ili porijeklom vezana za Iran. Iz tog razloga, znanstvena građa o reformskim tokovima šiizma velikim dijelom dostupna je isključivo na perzijskom jeziku, uz nekoliko izuzetaka autora iz Iraka i Libana koji su pisali na arapskom jeziku.

Glavni razlog izraženijeg prisustva kritike šiizma u iranskom društvu je osjećaj spokoja i sigurnosti koji imaju iranske šiije, kao većinska skupina u jednoj velikoj i snažnoj zemlji. S druge strane, sviješću arapskih, pakistanskih i indijskih šiija dominira osjećaj pripadnosti manjinskoj skupini i potreba da se kroz zbijanje redova zaštite od dominacije brojnije i snažnije skupine. Taj osjećaj za njih je uvijek bio izvor bojazni da ne dođe do narušavanja religijske homogenosti manjinske šiijske zajednice, što ih je sprečavalo da se upuste u ozbiljnije i objektivnije bavljenje osnovama vlastite vjere.

U radu smo prvenstveno koristiti primarnu literaturu. Sekundarna literatura korištena je samo u situacijama kada nam određena primarna literatura iz objektivnih razloga nije bila dostupna, prije svega u slučajevima neobjavljene literature i rukopisa, ili pak kako bismo se bolje upoznali s kritikama, analizama i različitim stavovima eminentnih istraživača koji su se bavili ovom tematikom. U radu je, također, korištena ilegalno štampana literatura autora reformističkih tokova, bez izdavača, datuma i mjesta izdavanja, koja je zbog specifičnih političkih i ideoloških razloga zabranjena u Iranu. Djelomično smo koristili i djela ovih autora do kojih smo došli putem oficijelnih web-stranica reformskih učenjaka ili stranica njihovih učenika, što je naznačeno tokom same analize tih djela.

U radu je korištena historijska i deskriptivna metoda, kao i metoda analize teksta.

Razmatranje fenomena reforme dvanaestoimamijskog šiizma obuhvata raspravu o nekoliko različitih tokova koji se, uprkos međusobnoj isprepletenosti i prožimanju, razlikuju u pogledu svojih ishodišta, pristupa, metoda, učinaka i rezultata. Brojnost tih tokova nadilazi okvire zacrtane ovim istraživanjem. U ovom radu smo se ograničili na one reformiste koji su, ili ponikli iz tradicionalnih teoloških škola imamitskog mezheba, dok smo tokove, koji su nastali pod izravnim utjecajem zapadne filozofske misli, a čiji predstavnici su u Iranu i šire poznati kao intelektualci (*roušanfikir*) i modernisti (*tağaddudgarā*) ostavili za neka naredna istraživanja.

Početak reformskih zahtjeva šiitske uleme

Period intenzivnijih kulturnih i civilizacijskih kontakata muslimanskog svijeta sa Zapadom započeo je krajem osamnaestog stoljeća, progresivno se šireći i prodirući u sve pore duhovnog i materijalnog života muslimanskih zajednica tokom cijelog devetnaestog stoljeća. Ti kontakti, nažalost, nisu bili proizvod željenog i svjesnog susreta muslimana s drugim i drugačijim, već posljedica nametnute, brze i agresivne, prije svega vojne, a zatim ekonomske i kulturno-civilizacijske penetracije zapadnog svijeta unutar geografskog područja usnulog islamskog svijeta.

Reagirajući na ovaj bolni susret, muslimanski odgovor je bio dvojak: apsolutno afirmativan ili rezolutno negirajući. Ta dva, često dijametralno suprotna odgovora, dolazila su od strane dvije skupine: jedna je bila novonastala skupina muslimanske inteligencije, takozvanih modernista, dok su drugu skupinu predstavljali konzervativni tradicionalni islamski učenjaci, duboko ukorijenjeni u islamsku tradiciju, ali nesvjesni historijskog trenutka, neinformirani i neupućeni u prirodu, metode i intencije modernog svijeta.

Dva međusobno kontrarna i isključujuća odgovora, i u jednom i u drugom slučaju, bila su kontraproduktivna i destruktivna po širu muslimansku zajednicu, dodatno usložnjavajući međumuslimanske odnose i suočavajući muslimanski svijet s novim političkim, društvenim, kulturnim i, naravno, religijskim lomovima, frustracijama i tenzijama.

U takvoj situaciji, islamski svijet je bio potreban novih snaga, nekih novih islamskih učenjaka koji će biti moderni, ali ne i modernisti; koji će biti tradicionalni, ali ne i konzervativni; koji će biti nedvojbeno predani islamskoj tradiciji, ali i istodobno i dobro upućeni u prirodu, filozofiju, znanje i tehnologiju Zapada; koji će poznavati uzroke uspjeha Zapada, ali i proniknuti u uzroke slabosti i pada muslimanskog svijeta.

Naravno, svaki govor o preporoditeljskim pokretima islamskog svijeta nezamisliv je bez spominjanja seyyed Ğemaluddin Asadābādīja Afgānīja (1839–1897). I u kontekstu naše rasprave uloga Afgānīja je nezaobilazna. Iako je glavninu svog intelektualnog napora usredsredio na razbuđivanje svijesti političke, religijske i intelektualne elite muslimanskog svijeta o potrebi ujedinjenog nastupa u borbi protiv zapadnog imperijalizma, s ciljem očuvanja nezavisnosti, časti i dostojanstva muslimana, Afgānī će svojim idejama o nužnosti reforme islamske religijske misli inspirirati mnoge. Njegov poziv na istinski povratak primarnim izvorima islama, tj. Kur'anu i sunnetu, ali i razumu, kao Božanskom daru, potaknuo je mnoge muslimanske učenjake i mislioce na promišljanje i traženje uzroka dekadencije muslimanskog svijeta (Ṭabāṭabāī, 1350: 77–94).

Analizirajući njegov život, djelo i misli, jasno je da su vladari i ulema predmet izravnog obnoviteljskog djelovanja i kritike Afgānīja. Praznovjerja, neznanje i neupućenost naroda, saglasno Poslanikovom hadisu, samo su posljedica iskvarenosti vladara i uleme. Prema Afgānīju, prvo je potrebno upraviti na pravi put ove dvije skupine, kako bi se moglo očekivati sveukupno poboljšanje situacije unutar muslimanskih naroda (Ṭabāṭabāī, 1350).

U sklopu svoje reformske agende, Afgānī će kazati da je ključni zadatak uleme uklanjanje dogmatskih naslaga i natruhlina, koje su se tokom stoljeća nakupile na tijelu islama, kako bi islam ponovno zasjao svojim izvornim svjetlom i obasjao puteve izlaska ummeta iz nezapamćene krize. Ljudima čijim umovima ovlada praznovjerje ostat će strana istinska savršenstva i vrijednost islama, kazat će Afgānī (Asadābādī, 1379).

Prema svjedočenju njegovih iranskih učenika, Afgānī je bio čisti monoteista koji je smatrao da se samo Stvoritelj može obožavati, a nikako Njegova stvorenja, ma u kom obliku i formi ona bila. Zabranjivao je gradnju mauzoleja i turbeta te njihovo

ukrašavanje zlatom i srebrom. Ovo su samo neka vjerovanja Afġānīja koja, u gotovo identičnom obliku, pronalazimo kod njegovih direktnih ili indirektnih iranskih učenika (prema: Ređawī, 1390).

Imajući u vidu sve prethodno rečeno, ni malo ne iznenađuje što prve reformatore i kritičare tradicije i prakse šiizma u Iranu pronalazimo među osobama bliskim Afġānīju, tačnije među njegovim učenicima i sljedbenicima njegovih ideja. Prije svega, riječ je o šeyh Hādīju Neġmabādiju i šeyh Esedullahu Haraqāniju (1839–1936), istinskim lučonošama reformacije šiizma.

Analiza stavova i zahtjeva šiijske reformističke uleme

Literatura koja se bavi religijskom mišlju i reformskim tokovima u Iranu prilično je obimna. Njeno prikupljanje i analiza iziskivali su višegodišnji rad i interdisciplinarni metodološki pristup obrade i analize sadržaja. Nakon sveobuhvatnog istraživanja i iščitavanja literature, izdvojili smo nekoliko istaknutih imena šiijjskih učenjaka koji su svojim pregalaštvom ustanovili, oblikovali i usmjerili reformističku agendu šiijske religijske misli.

Za analizu stavova i utvrđivanje temeljnih zahtjeva šiijske reformističke uleme iz plejade reformističkih učenjaka izdvojili smo sedam učenjaka:

- šayh Hādī Naġmābādī Tahrānī (1834–1902),
- sayyed Asadullāh Mīrsalāmī Mūsawī Haraqānī (1838–1936),
- ayetullah Ređā Qulī Šarī‘at Sangelaġī (1892–1944),
- ayetullah Ni‘matullāh Šāleḡī Naġafābādī (1923–2006),
- sayyed Aḡmad Kasrawī (1890–1946),
- Ḥaydar ‘Alī Qalamdārān (1913–1988),
- ayetullah Abū al-Faḡl bin Ređā Burqa‘ī Qumī (1908–1992).

Ukratko ćemo predstaviti svakog od njih, ukazati na njihova najznačajnija djela i najistaknutije reformacijske ideje.

Šayh Hādī Naġmābādī Tahrānī (1834–1902) spada u red najistaknutijih mudžtehida (*muġtahid*) s kraja devetnaestog

stoljeća, čija misao je, za razliku od uleme tog doba, bila oslobođena stega slijepog slijedenja i prosvjetljena revolucionarnim i reformističkim duhom njegovog prijatelja i učitelja Afgānīja. Bio je mudžtehid prvog stepena, poštovan i cijenjen kako u narodu, tako i među vjerskom i intelektualnom elitom (Browne, 1376: 339).

Njegovo najznačajnije reformističko djelo nosi naslov *Tahrīr al-‘uqalā’* (Oslobađanje umnih) i napisano je na perzijskom jeziku. Ovo djelo prožimaju dvije temeljne ideje: ideja monoteizma (*tawhīd*) i ideja intelekta (*‘aql*). Ideja *tawhīda*, prema stanovištu Naḡmābādīja, temeljna je poruka islama, kojoj sve mora biti podređeno. Isključivo preko čistog monoteizma moguće je doći do prave i istinske vjere, kazat će Naḡmābādī, a to se postiže oslobođenjem vjere od sedimentiranih praznovjerja i novotarija te povratkom Kur'anu.

Druga ideja je ideja razuma, odnosno racionalizacije vjere. Autor poseban naglasak stavlja na razum kao instrument oslobođenja vjere od praznovjerja, odnosno vjerovanja i praksi koje nose jasan prizvuk idolatrije i širka. Prema njemu, put razuma nije samo put koji vodi ka čistom i izvornom islamu i jedinstvu svih muslimana, nego je to i put koji vodi ka jedinstvu svih religija, te slozi i bratstvu njihovih sljedbenika (Naḡmābādī, 1388: 55–57).

Evidentno je, također, Naḡmābādījevo ukazivanje na primjere pretjerivanja u vjeri (*ḡuluww*), kao i prisustvo idolatrije i širka, koji su bili široko rasprostranjeni među šiijama. *Ḡuluww* je držao jednim od uzroka propasti prošlih naroda, te je ukazao na poražavajući ishod pretjerane ljubavi prema imamima, koja se prije svega očituje u pridruživanju imamima određenih svojstva savršenstva koja isključivo pripadaju Bogu (Naḡmābādī, 1388:157).

Priznao je i pojasnio razloge postojanja mnoštva slabih i apokrifnih hadisa u šiijskim hadiskim zbirkama. On naglašava da su šiijski učenjaci uložili ogroman trud u sabiranju grandiozne hadiske baštine, njenoj kodifikaciji i sistematizaciji, ali da su, iz prenaplašene ljubavi prema ehli-bejtu i fanatične gorljivosti u slijedenju svoga mezheba, zanemarili jednu veoma bitnu fazu – fazu pročišćenja te baštine i odvajanja ispravnog od neispravnog (1388: 77).

Reformistička misao Naḡmābādīja ogleda se u sljedećim stavovima i vjerovanjima:

- Naglašavao je značaj očuvanja čistoće monoteizma i odbacivanja idolatrije, kao i vjerovanja da imami posjeduju stvaralačku moć upravljanja egzistencijom (*al-wilāya at-takwīniyya*).
- Isticao je značaj razuma kao instrumenta oslobođenja vjere od praznovjerja.
- Prihvatao je imamet, ali ga nije smatrao najbitnijim temeljem vjere islama.
- Upozoravao je na opasnost pretjerivanja (*ġuluwwa*) i ukazivao na ulogu *ġulāta* u fabriciranju šiijske hadiske baštine.
- Priznao je postojanja mnoštva slabih i apokrifnih predaja u šiijskim hadiskim zbirkama.
- Odbacio je vjerovanje u patvorenost Kur'ana.
- Odbacio je vjerovanje da je za spas na Sudnjem danu dovoljna ljubav prema hazreti Aliji i ehli-bejtu (r.a.).
- Odbacio je ezoterijska hermeneutička tumačenja Kur'ana, zasnovana na slabim predanjima i mnijenju.
- Negirao je posredništvo imama ehli-bejta (*tawassul*).
- Smatrao je novotarijom ceremonije oplakivanja i jadikovanja zbog mučeništva hazreti Huseina (r.a.).
- Vjerovao je da su ashabi i prve generacije muslimana bili najbolji muslimani, te da je među njima bilo najviše ljudi koji su spoznali bit islama.
- Zalagao se za izbjegavanje svih rasprava koje dovode do mržnje, netrpeljivosti i nejedinstva muslimana.
- Nije prihvatao *humusa*, izuzimanja petine iz stečenog imetka vjernika (Naġmābādī, 1388)

Sayyed Asadullāh Mīrsalāmī Mūsawī Haraqānī (1838–1936) bio je najistaknutiji Naġmābādījev učenik sa svojim učiteljem i dijelio je s njim temeljne stavove u vezi s politikom, društvom i religijom. Sayyed Haraqānī promišljao je svoje vrijeme, tragao za uzrocima dekadence muslimana i nastojao svojim intelektualnim i političkim pregalaštvom ukloniti prepreke koje su stajale na putu ponovnog buđenja muslimana i njihove političke i civilizacijske emancipacije i afirmacije. Iz njegovog opsežnog spisateljskog opusa mogu se izvesti prilično jasni zaključci o njegovim reformskim stavovima i uvjerenjima.

U tom kontekstu, najznačajnije djelo *Haraqānī* je djelo *Mahw al-mawhūm wa šahw al-ma'lūm* (Brisanje pričina i razabiranje očiglednog). U tom djelu, *Haraqānī* iznosi stav da tradicionalni okvir šiijske učenosti i religioznosti nije u stanju oduprijeti se izazovima savremenog svijeta, niti dati odgovor na nova pitanja i potrebe vremena. Afirmacijom Kur'ana i njegovih vječnih načela, nastojao je otvoriti nove puteve razumijevanja vremena u kojem je živio. Povratak Kur'anu i njegovim načelima, u društvu u kojem je Kur'an bio zanemaren i od strane uleme odbačen kao izvor vjere, a fokus bio na raspravama o suspektности argumentacijske snage Kur'ana i vjerovanju u njegovu patvorenost, predstavljao je čin iznimne hrabrosti i odvažnosti. Ovo postaje još značajnije kada imamo li u vidu da je u to vrijeme, kao i tokom proteklih stoljeća, hadis praktično predstavljao jedini relevantan izvor za izvođenje šerijatskih propisa i dogmatskih uvjerenja (*Haraqānī*, 1378).

Inovativni pristup *Haraqānī*ja političkoj teoriji islama, kroz osoben način interpretacije Kur'ana i izvođenja općih kur'anskih načela, etablirao se kao jedan sasvim originalan i osebujan metod, nepoznat tradicionalnoj šiijskoj interpretaciji vjere i tumačenja Kur'ana. Svojom osobenom interpretacijom Kur'ana on došao do potpuno novih zaključaka i predstavio radikalno drugačije koncepte kur'anskog razumijevanja ključnih pojmova poput suvereniteta (*ḥākimiyyat*), Božanskog prava na vladavinu, osnova i granica ličnih i općih prava, granica zakona i zakonodavca. Ovi zaključci su, u konačnici, rezultirali oblikovanjem jedne nove političke ideje i teorije islamske demokracije (Ranġbar i sar., 1396: 59).

Izdvojit ćemo neke od njegovih reformatorskih ideja:

- Kur'an kao jedini pouzdan izvor vjere: Vjerovao je da sva vjerovanja i načela vjere moraju biti izvedena isključivo iz Kur'ana. Smatrao je da svaki hadis mora biti predočen Kur'anu i sravnjen s njim. Ukoliko je hadis u suprotnosti s kur'anskim tekstom, taj se hadis ima odbaciti, a nikako kur'anski tekst prilagođavati hadisu (Prema: Ća'fariyān, 1382: 24, 106 – 114). U izvođenju dogmatskih načela prihvatao je pored Kur'ana, samo one hadise u vezi s čijom vjerodostojnošću postoji konsenzus dva glavna islamska pravca, šiizma i sunizma.
- Negiranje patvorenosti Kur'ana: Odbacio je vjerovanje dijela šiijjskih učenjaka o patvorenosti Kur'ana, naglašavajući da je ta

ideja izmišljena od strane ekstremnih šiijskih literalista, sekte *ḥašwiyya*.

- Negiranje stvaralačke vlasti imama (*al-wilāya at-takwīniyya*): Smatrao je da imami posjeduju isključivo ovlasti izvođenja šerijatskih propisa (*al-wilāya at-tašrī'iyya*), a ne stvaralačku moć upravljanja egzistencijom. (Rūḥānī, 1384: 54–58).
- Kritika posredovanja (*šafā'a i tawassul*): Držao je da je šiijsko poimanje posredovanja pogrešno i da ono predstavlja jedan od ključnih uzroka dekadencije šiijskih muslimana.
- Mogućnost zaborava i pogreške Božijih poslanika: Suprotno stavovima šiijske uleme, prihvatao je mogućnost zaborava i pogreške kod Božijih poslanika (Haraqānī, 1378).
- Kontradiktornost dvanaestoimamijske dogme: Smatrao je da je dvanaestoimamijska dogma i praksa puna kontradiktornih i konfuznih vjerovanja, stavova, mišljenja i praksi.
- Odbacivanje taqiyye: Odbacio je praksu prikrivanja vjere (*taqiyye*), izjednačavajući je s licemjerstvom (Prema: Ğa'fariyān, 1382: 114 – 120).
- Poštovanje ashaba (r.a.): Vjerovao je u iskrenost drugova Allahova poslanika u vjeri, zabranjivao je njihovo vrijeđanje i klevetanje i smatrao ih uzorima u vjeri, pri tom posebno naglašavajući pravedne halife (Haraqānī, 1378).

Prema njemu, izvor svih problema i teškoća sa kojima se susreće muslimanski svijet, proizlazi iz njihovog pogrešnog odnosa prema Kur'anu, zanemarivanja prakse Poslanika, s.a.v.s., i prakse prvih halifa, kao i u prenaglašavanju uloge i značaja hadisa u izvođenju načela vjere.

Ayetullah Reḍā Qulī Šarī'at Sangelaḡī (1892–1944), učenik ayetullah Haraqānīja. U argumentaciji svojih vjerovanja i stavova prije svega pozivao se na kur'anske ajete, pri tom ističući da u Božijoj knjizi ne postoje ajeti koji se ne mogu shvatiti i razumjeti. Poput svojih prethodnika iz reformskog pokreta šiizma, temelje svoje metodologije zasnivao je na direktnom referiranju na Kur'an i razmišljanju o njegovim ajetima.

Iako povratak Kur'anu predstavlja osnovnu karakteristiku svih reformatora, ipak se daju primijetiti znakovite razlike u kakvoći njihovog pristupa Kur'anu kao jasnom argumentu, tako da

se bez imalo zadržke može kazati da je sa pojavom ajetullaha Sangelađija reformski proces šiizma ušao u jednu sasvim novu fazu, koja se za razliku od faze njegovih prethodnika odlikuje većom znanstvenom konzistentnošću, sistematičnošću i ozbiljnijim nastojanjem da se stavovi argumentiraju prije svega metodom kur'anske, a potom i razumske argumentacije.

Smatrao je da ono što se u njegovo vrijeme nazivalo šiizmom suštinski i nije imalo mnogo zajedničkog sa izvornim i čistim šiizmom. Držao je da su brojni društveni i politički faktori tokom trećeg, četvrtog i petog stoljeća doprinijeli udaljavanju šiizma od njegove izvorne forme.

Ako bismo željeli na najkraći način predstaviti učenje ajetullaha Sangelađija, mogli bismo kazali da je okosnicu njegovog reformističkog djelovanja činio poziv na povratak Kur'anu i čistom monoteizmu. Sve što je radio, pisao, govorio bilo je na tragu nastojanja da se Kur'anu vrati njegovo izvorno mjesto, tj. mjesto primarnog izvora vjerovanja i djelovanja muslimana, te da se islam oslobodi nataloženih sedimenata idolatrije i novotarija u vjeri, koji ga zaklanjaju i priječe narodu da osjeti istinsku ljepotu monoteizma.

Njegovu reformatorsku agendu činile su sljedeće ideje, misli i zahtjevi:

- Naglašavanje značaja tawhīda: Sangelađijev nauk je nauk „čistog ibrahimovskog monoteizma“.
- Odbacivanje vjerovanja o patvorenosti Kur'ana: Upozoravao je na opasnosti ezoterijskog hermeneutičkog tumačenja Kur'ana zasnovanog na slabim predanjima i ličnim mišljenjima.
- Kur'an kao primarni izvor: Smatrao je da principi vjerovanja moraju biti izvedeni isključivo iz jasnih kur'anskih ajeta, dok se u izvođenju praktičnih aspekata vjere (ograci vjere) može opsežnije koristiti hadiska argumentacija.
- Zagovarao je slobodu ljudskog duha i uma: Isticao je slobodu ljudskog duha i uma kao najveće darove koje je Uzvišeni Bog podario čovjeku.
- Odbacivanje bezgrešnosti imama: Nije prihvatao doktrinu o nepogrešivosti imama.
- Negiranje posredovanja (*tawassul*) i traženja pomoći (*istiğāta*) od bilo koga osim od Boga.

- Zabrana štovanja umrlih svetaca i njihovih grobova: Odbacivao je praksu klanja i žrtvovanja stoke u ime nekog doli Boga, kao i traženje blagoslova (*tabarruk*) od predmeta poput prstena, kamena, zemljanih pločica za namaz, zidova i predmeta iz svetih mjesta (mauzoleja imama).
- Kritika vjerovanja o spasenju kroz određene rituale: Smatrao je neprihvatljivim i iracionalnim vjerovanje da je sam čin plaća zbog mučeništva Huseina, r.a., ili čin hodočašća njegova mezara, ili vjerovanje u predvodništvo (imamet) hzr. Alije, r.a., dovoljan za spasenje od džehennemske vatre.
- Odbacivanje *taqlīda*, bespogovorne pokornost autoritetima (Sangalađī, 1435).

Sumirajući misao, život, djelo te utjecaj ovog velikog učenjaka na razvoj šiijske religijske misli, možemo kazati da ayetullah Sangalađī spada u red najmarkantnijih intelektualnih figura reformističke uleme prve polovine dvadesetog stoljeća. Njegova misao, koja će obilježiti i drugu polovinu tog stoljeća, bila je utemeljena na inovativnoj metodologiji s Kur'anom u središtu, kao jedinim neprikosnovenim dokazom prema kojem se svaki drugi izvor šerijata mora ravnati. Time je učvrstio, ako ne i ustanovio, novi tok u šiizmu poznat kao *ahl al-Qur'ān* ili *qur'āniyūn*. Mnogi će priznati njegov direktni i indirektni doprinos oživljavanju uloge Kur'ana u šiizmu i Iranu (Aškawarī, 1377).

Njegovo učenje koje, kao što smo kazali, u fokus stavlja Kur'an i borbu protiv praznovjerja, i danas privlači mnoge intelektualce i mlade studente teologije, koji ajetullaha Sangelađija drže glasnikom reformacije religijske misli i učenjakom koji je sav svoj život posvetio ukazivanju na pogubnost otuđenosti uleme, a time i šireg vjerničkog puka, od Kur'ana.

Analizom njegovog prilično opsežnog spisateljskog opusa, dolazimo do zaključka da je reformska agenda ayetullaha Sangelađija sukusirana u konceptu *tawhīda* – istinske vjere u jednog Boga, Stvoritelja i Upravitelja. Prema njemu, sve što je suprotno *tawhīdu* je praznovjerje i idolatrija, a samim tim je protivno ljudskoj prirodi i razumu. Na osnovu ovog načela, proglasio je brojna vjerovanja prisutna u šiizmu izmišljotinama, mitovima i novotarijama. Smatrao je da je većina tih vjerovanja i praksi rezultat mnoštva patvorenih predanja i hadisa lažno pripisanih imamima ehli-bejta, nastalih tokom turbulentnih

društvenih i političkih previranja trećeg, četvrtog i petog hidžretskog stoljeća (Sangalađi, 1435: 82).

Ayetullah Ni‘matullāh Šāleḥī Naḡafābādī (1923–2006) bio je svestrani erudita, učenjak hadisa, komentator Kur’ana, historičar i islamski pravnik i filozof.

Analizom radova ovog alima o bitnim historijskim i religijskim temama, došli smo do zaključka da je Naḡafābādī smatrao da se do ispravnog razumijevanja šiijske povijesti i dogme može doći tek nakon temeljite znanstvene valorizacije i provjere svih zabilježениh predanja i usvojenih vjerovanja. Rukovodeći se ovim načelom, ayetullah Naḡafābādī stavio je na provjeru brojna predanja i prihvaćena vjerovanja te ukazao na neutemeljenost i nepouzdanost mnogih pripovijesti iz historije, a posebno predanja o imamu Huseinu, r.a., i njegovom mučeništvu na Kerbeli. U dokazivanju svojih tvrdnji, nije se libio koristiti sunijskim izvorima (Naḡafābādī, 1378).

Prema Naḡafābādīju, temeljito i sintetičko preispitivanje historije i hadiske znanosti dovest će nas do istina i zbilja Božijeg vjerzakona. Čini se da su upravo ovi ideali bili glavni cilj Naḡafābādījeva znanstvena rada. (Naḡafābādī, 1380: 89)

U svom nastojanju da razotkrije zavjeru gulatošijija i njihovo pretjerivanje u vezi s položajem, ulogom i svojstvima imama, napisao je zasebno djelo o pretjerivanju pod naslovom *Ġuluww* (Pretjerivanje u vjeri), u kojem je analizirao fenomen pretjerivanja, ukazujući na činjenicu da pretjerivanje nije osobeno samo šiijskama, nego i drugim islamskim sljedbama i pravcima. U ovoj opširnoj i detaljnoj analizi ajeta poznatog kao ajet o „ljubavi rodbinskoj“, autor na četrdeset i pet stranica raspravlja o jednom od omiljenih ajeta šiijskih prozelita i jednom od najčešće citiranih ajeta u imamološkim studijama. Navedena rasprava, zajedno s raspravom o „ajetu o neporočnosti“, predstavlja najsajjniji primjer kur’anskog i racionalističkog znanstvenog pristupa i metodologije Naḡafābādīja.

Odbacivao je mogućnost da se Kur’anu, putem raznih hermeneutičkih ili spekulativnih tumačenja, nametne značenje hadisa suprotno njegovom vanjskom smislu, tvrdeći da je to metoda ahbarija (*ahbāriyyūn*), koja, nažalost, kako će kazati, još

uvijek dominira umovima velikog dijela uleme koja sebe smatra sljedbenicima racionalnih načela (*uṣūliyyūn*) (Naḡafābādī, 1380: 161).

Njegovu reformatorsku misao krasile su sljedeće ideje i stavovi:

- Čvrsto vjerovanje u Božiju jednoću i iskrena „briga za očuvanje čistote tevhida“.
- Vjerovao je u imamet, ali je negirao svojstvo sveobuhvatnog znanja imama i mogućnost da se jasnim kur'anskim ajetima dokaže njihova bezgrešnost.
- *Ġuluww* – pretjerivanje je, prema njemu, bolest koja se mora liječiti. Ukazivao je na opću opsjednutost šiijske uleme pretjerivanjem i preuveličavanjem. Korijen ove bolesti, prema njegovom mišljenju, leži u nedostatku temeljite valorizacije šiijske tradicije.
- Isticao je nužnost ponovnog iščitavanja historije islama i odbacivanja lažnih predanja i praznovjerja koja su se uvukla u literaturu, vjeru i praksu. Smatrao je da će temeljito i sintetičko preispitivanje historije i hadiske znanosti dovesti do istina i zbilja Božijeg vjerezakona.
- Negirao je vjerovanje da je Kur'an patvoren te je odbacio mogućnost da se Kur'anu, „raznim hermeneutičkim ili spekulativnim tumačenjima“, nametne značenje hadisa suprotno njegovom vanjskom smislu.
- Svaki hadis, nakon provjere vjerodostojnosti lanca prenosilaca, mora biti usklađen s Kur'anom, a potom i s razumom. Ukoliko njegovo značenje bude saglasno značenju Kur'ana i rezoniranju razuma, hadis će biti prihvaćen. Ako se suprotstavlja, bit će odbačen.
- Rezon razuma smatrao je jednim od osnovnih kriterija za procjenu valjanosti hadiskih i historijskih predaja.

Svojim znanstvenim radom i osobitom metodologijom Naḡafābādī je tok revizije i reforme šiizma uzdigao na zavidno visok znanstveni i intelektualni nivo. Njegove rasprave uvijek ostaju u granicama znanosti i činjenica, a politička realnost i dogmatski okvir nikada mu nisu bili teret i stega koja će ga odaljiti

od puta traganja za sigurnim znanjem. Neki će čak kazati da su njegova djela jedna od najznačajnijih i najinovativnijih djela koja su nastala iz pera šiijjskih alima dvadesetog stoljeća (Inajet, 2005: 213).

U zaključku rasprave o ovom toku smatramo bitnim ukazati na to da metode, misli i ideje Nağafābādīja predstavljaju vrhunac dosadašnjeg razvoja revizionističke misli. Njegova misao je zrela, izbalansirana, znanstveno utemeljena i racionalno argumentirana, s velikim potencijalom da u budućnosti utječe na tokove reformističke misli u šiizmu. Njegovoj harizmatičnoj intelektualnoj, znanstvenoj, religijskoj i moralnoj ličnosti teško se može naći zamjerka. Sav svoj život proveo je živeći iznimno skromno, boreći se nepokolebljivo i neumorno na putu reforme šiijske religijske misli i njenog pročišćenja od praznovjerja i pretjerivanja.

Sayyed Aḥmad Kasrawī (1890–1946) spada u red kontroverznih, ali i najutjecajnijih vjerskih i intelektualnih figura savremenog Irana. Zbog svojih doprinosa istraživanju historije Irana, primljen je u Britansku kraljevsku akademiju za azijska istraživanja. Smatra se jednim od pionira savremene historiografije Irana.

Poput drugih muslimanskih reformatora, naglašavao je potrebu odvajanja vjere od praznovjerja, zagovarajući povratak "čistoj vjeri". Cijelim svojim znanstvenim reformističkim opusom Kasrawī ističe ideal povratka izvornoj, nepatvorenoj i čistoj vjeri. Svoja reformatorska stajališta prije svega iznio je u svom poznatom i kontroverznom djelu *Št'agari – bahānand wa dāwarī konand* (Šiizam, neka pročitaju i sud donesu).

Načelno, njegov stav o islamu i historiji islama bio je afirmativan. Islamsko pravo smatrao je jednim od najsavršenijih pravnih sistema, a islam najsavršenijom religijom. Pritom je zagovarao religijski kosmopolitizam izvornog islama, ali se istovremeno žestoko suprotstavljao primjesama i iskrivljenjima koja su se tokom historije uvukla i ukorijenila u vjerovanja muslimana (Kasrawī, 2011: 6).

Jedna od temeljnih primjedbi koje Kasrawī upućuje šiizmu odnosi se na vjerovanje da Uzvišeni Bog u stvaranju, upravljanju, opskrbljivanju, liječenju i dr. ima pomoćnike (*al-wilāya at-*

takwīniyya). Kasrawī ne ulazi u raspravu o vjerodostojnosti tih predanja, ali izražava vlastitu sumnju da je u mnoštvu lažnih hadisa šiijske tradicije uopće moguće razabrati vjerodostojne hadise od lažnih. Nadalje ističe da tu nije kraj besmislenostima ovakvog poimanja tevhida, te tvrdi da nisu samo "četrnaest bezgrešnih" pomoćnici Bogu u održavanju i upravljanju egzistencijom, nego i njihovi bližnji rođaci. Hazreti ‘Abbās, ‘Alī Akbar, ‘Alī Aṣḡar, Zaynab, Umm Kulṭūm, Sakīna i brojni drugi – kazat će Kasrawī – aktivno sudjeluju u pomaganju Bogu u održavanju i upravljanju egzistencijom. Zatim, pomalo sarkastično, dodaje da među šiijama vlada uvjerenje kako svako turbe rješava određene teškoće i ispunjava želje vjernika. Ova vjerovanja Kasrawī naziva praznovjerjem i idolatrijom, tvrdeći da ona izvire iz predanja koja su šiije gulati (ekstremisti) izmislili i pripisali imamima. Kasnije su ta predanja dospjela u dvanaestoimamijske hadiske zbirke, a potom i u tefsir i dogmatiku (Kasrawī, 2011:8–82).

Islam je objavljen da bi ljude poučio ispravnom robovanju Uzvišenom Bogu, da osim Njega niko ne zaslužuje da mu se u molitvama obraćamo i od njega pomoć tražimo. Pozivajući se na Kur’an, Kasrawī će rezolutno odbaciti vjerovanje o posredništvu imama (*tawassul*) između Boga i Njegovih robova, dok će hodočašće kabura imama nazvati praznovjerjem i idolatrijom (Kasrawī, 2011).

Kasrawī će kazati da je najveća nepravda i šteta nanesena Kur’anu šiijskim vjerovanjem da njegovo značenje poznaju jedino imami. Na taj način Božija riječ je obesnažena i derogirana sa pozicije upute. Pored toga, slijedeći batinije, dvanaestoimamije su odbacile vanjsko značenje Kur’ana i dale prednost skrivenim značenjima izvedenim iz patvorenih hadisa. Prema stanovištu šiijske uleme, kur’anski tekst nema snagu samostalnog dokaza (*ḡanniyy ad-dalālat*), čime je hadis uzdignut iznad Kur’ana (Kasrawī, 2011).

Kasrawī će kazati da bi imamet bio prihvaćen kao Božanski imperativ, prije svega Bog bi ga morao jasno i nedvojbeno narediti u svojoj Knjizi. Budući da u Kur’anu nemamo niti jedan ajet koji na nedvojben i jasan način ukazuje na imamet u značenju kako ga šiije razumijevaju, Kasrawī izvodi zaključak da predvodništvo – imamet nije i ne može biti Bogom naređeno. Prema Kasrawiju, to je samo jedan od zadataka koji muslimani moraju riješiti

međusobnim dogovaranjem i odabirom svog predvodnika. Navest ćemo neke od njegovih stavova:

- Odbacio je imamet kao temelj vjerovanja.
- Držao je da predvodnik muslimana (*ulū al-amr*) treba biti osoba izabrana međusobnim savjetovanjem muslimana (*šūrā*) (Kasrawī, 2011:15).
- Smatrao je ashabe iskrenim, plemenitim i časnim sljedbenicima Allahovog Poslanika, a.s. Kritikovao je praksu šiija da vrijeđaju i proklinju ashabe, smatrajući to najružnijom i najpokudenijom praksom šiija. Prema njemu, takva praksa uzrokuje stalnu napetost u odnosima među muslimanima, stvara velike društvene probleme muslimanskim zajednicama i priječi istinsko jedinstvo ummeta. Sve optužbe da su hazreti Ebu Bekr i hzr. Omer spriječili da hazreti Alija bude izabran za halifu muslimana smatra klevetama i lažima. Njihovu vladavinu smatra primjerom uspješne i pravedne vladavine. Kritikovao je praksu vrijeđanja i proklinjanja ashaba i odbacio optužbe da su ashabi patvorili Kur'an (Kasrawī, 2011).
- Vjerovao je da je sud razuma jedno od mjerila prihvatanja historijskih i hadiskih predaja.
- Odbacio je vjerovanje o posredništvu imama (tawassul) i vjerovanje da je za spas dovoljna ljubav prema imamima.
- Praksu javnog oplakivanja, naricanja, plača, samopovređivanja i drugih djela koja se čine tokom mjeseca muharrema smatrao je novotarijom. Prema njemu, ta praksa je uvedena iz političkih razloga u doba Buvejhija i oživljena u periodu vladavine Safavija. Izvorno, sami imami i članovi njihove porodice nikada nisu poticali takav način izražavanja žalosti.
- *Ġuluww* je bolest koja rastače vjeru i izvor je svih devijacija, krivovjerja i praznovjerja koji su se nataložili i udomaćili u šiizmu. Prema njemu, pretjerivanje se najizraženije manifestira u sljedećim vjerovanjima: da je Bog svijet stvorio zbog imama; da je Bog vlastiti prerogativ upravljanja svekolikom egzistencijom prenio na imame (*tafwīd*); da je Bog stvorio imame od svjetlosti hiljadama godina prije stvaranja svijeta; da zemlja i nebo opstoje postojanjem imama; da imami daju opskrbu; da imami posjeduju znanje o nevidljivom (*ġayb*); da imami poznaju sve što je bilo i sve što će biti; da ljubav prema

hazreti Aliji, r.a., briše sve grijehe; da je za spasenje dovoljna vjera u skrbništvo (imamet) ehli-bejta (Kasrawī, 2011).

Temeljna osobenost Kasrawījeve misli ogleda se u otvorenom kriticizmu. Po njemu, zadatak inteligencije je postavljanje pitanja i traganje za odgovorima. Posebno mjesto u njegovoj kritici zauzimala je klerikalizirana ulema, mada je, kao što je poznato, i sam izvorno bio alim. Smatrao je da bez pročišćenja šiizma od natruha praznovjerja i idolatrije, šiizam, onakav kakav trenutno jeste, nema snage i moći da odgovori na pitanja savremenog čovjeka.

Metode koje koristi u razmatranju religijskih tema kao što su pitanja monoteizma, imameta, imama Mehdija, šehadeta Huseina, r.a., i ceremonija oplakivanja tokom muharrema u potpunosti se razlikuju od metoda koje su koristili drugi reformatori, njegovi prethodnici ili savremenici. U tom smislu, njegova metoda, koja se prije svega zasniva na historijskom i sociološkom istraživanju, inovativna je i potpuno nova u ovoj vrsti rasprava.

Kasrawīja možemo smatrati začetnikom jednog sasvim novog usmjerenja među reformatorski orijentiranoj ulemi Irana, koji spas i izbjavljenje od zablude nisu tražili u reviziji šiizma, nego u njegovoj negaciji, trasirajući na taj način jedan sasvim novi put, jednu novu religijsku alternativu oficijelnom imamijskom šiizmu. Taj alternativni put je put povratka izvornom i čistom islamu, koji ne priznaje podjele na šiije i sunije i koji u načelu slijedi jasan kur'anski tekst i smjernice zdravog razuma.

Ḥaydar ‘Alī Qalamdārān (1913–1988) bio je znanstvenik s kojim započinje druga faza razvoja alternativnog toka u okvirima reforme šiizma, kog karakterizira borba protiv mezhebskih podjela i povratak izvornom islamu.

Napisao je veliki broj djela u kojima je elaborirao svoje reformske stavove, a njegovo najznačajnije djelo nosi naslov *Šāhrāh-e etteḥād – barrasi-ye nuṣūṣ-e emāmat* (Autostrada jedinstva – razmatranje tekstova o imamet). Važno je napomenuti da ovo djelo nikada nije dobilo dozvolu za štampanje, čak ni za vrijeme Pahlavi režima. Ipak, djelo je štampano i distribuirano ilegalno, ali je sa teškoćama pronalazilo put do čitatelja. Ključno pitanje na koje autor traži odgovor u ovom djelu glasi: Da li je imamet put ili prepreka jedinstvu muslimana? Među njegovim

značajnim djelima ističe se i djelo *Hukūmat dar eslām* (Vlast u islamu). Ovo djelo bilo je jedinstveno u svoje vrijeme i imalo je snažan utjecaj na kasnija djela o političkoj teoriji islama u Iranu.

Za naše istraživanje značajno je i djelo *Rāh-e nağāt az šarr-e ġulāt* – (Put spasenja od zla onih koji pretjeruju) u kome autor ukazuje na opasnost pretjerivanja u vjeri i pogubnost prisustva gulatošija kao prenosilaca u dvanaestoimamijskoj hadiskoj baštini. Tu je i djelo *Humus* (Petina), gdje je temeljitom analizom hadiskih izvora izveden zaključak o zabrani izuzimanja petine iz stečevine vjernika, što predstavlja jedno od šerijatskopравnih pitanja specifičnih za dvanaestoimamije.

Nakon temeljite analize svih historijskih i hadiskih predaja o imamet, Qalamdārān ukazuje na nepostojanje jasnog svetog teksta o imamet. Autor će kazati: “Da je kojom prilikom bio izrečen jasan sveti tekst o imamet, šiije se ne bi podijelile na tako brojne sekte.” (Qalamdārān, *Šāhrāh-e etteḥād – barrasi-ye nuṣūṣ-e emāmat*: 268).

Sljedeća bitna rasprava u ovom djelu je rasprava o otpadništvu ashaba Allahovog Poslanika. Analizom pouzdanosti prenosilaca šijskih hadisa o otpadništvu ashaba, dolazi se do spoznaje, kazat će Qalamdārān, da su prema ocjeni šijske uleme o prenosiocima hadisa na čelu sa Nağāšijem, prenosioци hadisa inkriminirane osobe optužene za laž, slabost u vjeri, pripadnost ekstremnim gulatošijskim skupinama *wāqifiyyama* i *nuṣayriyyama* ili su nepoznati prenosioци (*mağhūl*) (Qalamdārān: 41).

U nastavku iste rasprave, autor kur’anskim ajetima opovrgava vjerovanje u otpadništvo ashaba. Jasan stav Kur’ana prema ashabima dodatno potkrepljuje primjerima iskrenosti i odanosti ashaba, navedenim iz sunijskih i šijskih izvora.

“Razum negira tekst”, naslov je kojim autor naznačava rezultate komparativne studije i istraživanja sadržaja predanja najvjerodostojnije šijske hadiske zbirke o svojstvima imama i kur’anskih ajeta koji govore o svojstvima Allahovih vjerovjesnika i poslanika. Ovim istraživanjem autor ukazuje na očitu diskrepanciju između svojstava Allahovih poslanika i vjerovjesnika opisanih u Kur’anu te svojstava imama navedenih u predanjima hadiske zbirke *al-Kāfi*. Prema tim svojstvima, imami posjeduju snage i moći koje nije imao nijedan Allahov poslanik, a.s.

Svojim osobenim pristupom u kritici šiijske dogme, Qalamdārān je došao do sljedećih spoznaja i zaključaka:

- Prve generacije muslimana nam trebaju biti uzor u ispravnom slijedenju islama i izvršavanju njegovih propisa. Njihova predanost islamu dovela ih je do uspjeha, snage i dostojanstva.
- Vjerovao je u nužnost uspostave islamske vlasti koja će biti utemeljena na demokratskom načelu izbora najsposobnijeg od muslimana za vladara i upravitelja poslova muslimanske zajednice.
- Smatrao je da je zekat, kao jedan od najbitnijih islamskih propisa, zapostavljen među šiijskim muslimanima, te da treba raditi na njegovom ponovnom oživljavanju, dok je *humus* – izdvajanje petine na stečenu zaradu, smatrao haramom.
- Držao je gulate najvećom pošasti šiizma, koja ga i danas nagriza.
- Negirao je da imami poznaju nevidljivi svijet te smatrao da su teoriju o tome da imami poznaju sve što je bilo i što će biti, izmislile gulatošiije u drugom i trećem stoljeću, a da su je u četvrtom i petom stoljeću afirmirali šiijski hadiski učenjaci i apologete.
- Odbacio je teoriju o imamet, smatrajući je idejom stranoj islamu, koja je izvana unesena u islam i razvijana sve dok nije uzdignuta do stepena izjednačavanja imama sa stepenom Uzvišenog Boga (šiijske sekte *‘Alī ilāhiyya* i *mufawwada*).
- Držao je da razum zapovijeda da svako bitno pitanje i načelo vjere mora biti od strane Zakonodavca islama (Uzvišenog Boga) pojašnjeno nedvojbenim i jasnim svetim tekstom Kur’ana i čuvano od strane Uzvišenog Boga od svake izmjene i krivotvorenja, kako bi ummet bio sačuvan od zablude, što svakako nije slučaj sa imametom.
- Šiijaska teorija o imamet nije prihvatljiva, jer da je imamet Bogom zapovijedena institucija predvodništva muslimana, Allahov Poslanik, a.s., morao bi tu naredbu narodu predočiti jasnim riječima, i to na mnogo mjesta i na različite načine tokom cijelog perioda svoga poslanstva, kao što je to učinio s drugim načelima islama, a ne nejasnim i višeznačnim riječima i rečenicama izrečenim u posljednjim mjesecima svoga života u mjestu Gadir Hum, na način da sami sudionici tog događaja,

- pa čak ni Alija, r.a., nisu razumjeli njegove riječi u značenju vladara i nasljednika Poslanika, a.s.
- Svojstva imama navedena u najvjerodostojnijim šiijskim hadiskim zbirkama u potpunom su raskoraku sa kur'anskim opisima Allahovih poslanika, a.s., i njihovih svojstava, što dodatno potvrđuje tvrdnju o razumskoj neutemeljenosti imameta.
 - Odbacio je *šefā't* - zauzimanje, onako kako ga šiije poimaju, osim šefaata zbog dobrih djela koja vjernik učini.
 - Smatrao je islamu stranim i zabranjenim gradnju zdanja nad kaburima i njihov obilazak sa ciljem stjecanja zagovorništva osoba koje leže u tim zdanjima. Stav autora je da je upravo ovo jedan od ključnih problema šiijskog vjerovanja, koje snažno zaudara na idolatriju.
 - Neprihvatljiva su predanja o otpadništvu ashaba. Smatrao ih je iskrenim vjericima, odanim i povjerljivim drugovima i pomagačima Poslanika, a.s., i vjere.

Sumirajući raspravu o reformi religijske misli Qalamdārāna, može se reći da je njegov pristup kritici šiizma otvorio novo poglavlje u historiji šiijske religijske misli. Svojom znanstvenom metodom smjelog kritičkog propitivanja svih vjerskih pitanja, uključujući i osnove i načela šiijskog mezheba, trasirao je put budućim reformatorima alternativnog toka. Među njima će se, kao što ćemo vidjeti u narednim stranicama, pojaviti i ličnosti koje će ovom alternativnom pravcu dati dodatni pečat znanstvene utemeljenosti. Njegova originalnost ogleda se u tome što je u razmatranju bitnih načela šiijske dogme koristio obimnu, prije svega šiijsku hadisku i historijsku građu, koju je tradicionalnim metodama procjene pouzdanosti prenosilaca hadisa, potom usporedbom njihova značenja sa Kur'anom i stavljanjem na tas procjene razumskog suda, dekonstruirao i demistificirao, pri tom se ne obazirući na imperativne zaštite dogmatskih aksioma mezheba. Potom je takva dekonstruirana i demistificirana temeljna vjerovanja i načela, ogoljena od dogmatske i ideološke krinke, predočio sudu čitatelja.

Ayetullah Abū al-Faḍl bin Reḍā Burqa'ī (1908–1992) najmarkantnija je znanstvena figura cjelokupnog reformatorskog

toka. Status najistaknutijeg reformatorskog učenjaka prije svega duguje svom visokom položaju u hijerarhiji teoloških akademskih zvanja, odnosno zvanju ayetullaha i visokom stupnju šiijske teološke učenosti, zbog čega mu je dodijeljena počasna titula *allāmah*.

Napisao je preko dvadeset značajnih djela, od kojih su neka nastala prije perioda „prosvjetljenja“, a neka poslije. Za naše istraživanje svakako je najzanimljivije njegovo grandiozno dvotomno djelo *‘Ard-e aḥbār-e Uṣūl bar Qur’ān wa ‘uqūl* (Kritika hadisa “Uṣūla” (El-Kafija) mjerilom Kur’ana i razuma). Osim ovog djela, u analizi su korištena i druga njegova djela poput autobiografskog djela *Sawāniḥ-e ayyām* (Teškoće života), djela *Uṣūl-e dīn az Qur’ān* (Kur’anska načela vjere), *Hurāfāt-e wufūr dar ziyārat-e qubūr* (Brojna praznovjerja u posjetama kabura), *Barrasiyī-ye ‘elmī dar aḥādīṭ-e Mahdī* (Znanstvena analiza hadisa o Mehdiju), *Rahnamūd-e sunna dar radd-e ahli bid’a* (Upute sunneta na putu poricanja onih koji čine novotarije).

Osnovnu ideju njegova učenja čini povratak izvornom islamu i jedinstvu muslimana putem slamanje idola slijepog slijedenja i pročišćenje hadiske baštine.

Burqa‘ī ističe da su njegova djela u stvari njegov skromni doprinos šiijском mezhebu na putu njegovog pročišćenja od svega onoga što ga nepotrebno opterećuje. U predgovoru svog najznačajnijeg djela, kao i na mnogim drugim mjestima, Burqa‘ī naglašava da se, uprkos znanstvenoj provjeri seneda hadisa i utvrđivanju njegove prihvatljivosti i pouzdanosti s tog stanovišta, ne smije dopustiti da se takav hadis uzdiže iznad Kur’ana, te da se jasnom kur’anskom tekstu imputira smisao i značenje suprotno njegovom vanjskom značenju.

U nastavku uvoda, koji predstavlja prilično opširnu znanstvenu analizu razvoja šiijske hadiske znanosti, ayetullah Burqa‘ī će kazati da su kroz historiju šiijske hadiske znanosti postojala ozbiljna nastojanja da se izvrši valjana valorizacija hadiske građe. Nažalost, taj proces nikada nije priveden kraju.

On posebno ukazuje na zapuštenost šiijske hadiske baštine, koja nikada nije temeljito valorizirana, a potom će ustvrditi da je takva situacija nanijela ogromnu štetu šiizmu, omogućivši brojnim manipulatorima – političkim i sektaškim – da zloupotrijebe postojanje velikog broja apokrifnih hadisa u hadiskim i tefsirskim

djelima. Zbog toga su u šiizam unesena brojna praznovjerja, izvedeni pogrešni šerijatski sudovi i stvoreni brojni mitovi, pa čak i uspostavljene nove sekte.

U svojoj analizi *Uṣūl al-kāfija* Burqa‘ī navodi glavne ciljeve koji su ga potaknuli na pisanje ovog djela:

– Ukazati na slaba i apokrifna predanja koja se nalaze u ovom djelu te na taj način pomoći pročišćenju islama i šiizma od praznovjerja i novotarija u vjeri. Apokrifna i slaba predanja u šiijskim djelima uzrokuju podozrenje, nevjericu i nepovjerenje sunijskih učenjaka prema šiizmu. Zato je smatrao nužnim razdvojiti ispravno od neispravnog i vjerodostojno od nevjerodostojnog, kako bi se stekli uvjeti za uklanjanje tog nepovjerenja i nevjerice.

– Ukazati na to da većina šiijskih sekti, kojih je kroz historiju bilo više od stotinu, svoja vjerovanja zasnivaju upravo na ovakvim slabim hadisima, koji se nalaze u *El-Kafiju*, jer im jedino takvi praznovjerni hadisi omogućavaju potvrđivanje njihovih zabludjelih vjerovanja.

– Ukazati na činjenicu da su tefsirski hadisi *El-Kafija* po pravilu slabi i apokrifni, te da dovode do značenjskog patvorenja ajeta i derogacije Kur’ana kao prvog izvora vjere islama. Neophodno je ukazati na takve apokrifne hadise kako bi se sačuvao Kur’an od patvorenja i ponovno bio vraćen na poziciju koja mu pripada, to jest poziciju prvog izvora islama.

– Zaštita časti i dostojanstva imama, kao i njihovog znanstvenog kredibiliteta. Smatrao je da su imami ehli-bejta čisti od praznovjerja, idolatrije i novotarija koji su im pripisane u brojnim hadisima *El-Kafija*. Neprijatelji islama, izmišljanjem ovakvih praznovjernih hadisa, udaljili su ehli-bejt od muslimana.

– Prema stanovištu šiijske uleme, vjerovanje se ne može zasnivati na slijeđenju, nego na vlastitoj spoznaji. Budući da se spoznaja i vjerovanje zasnivaju upravo na ovim predanjima, postojala je prijeka potreba da se vjernicima ukaže na slaba i apokrifna predanja u ovoj hadiskoj zbirci, kako bi ih odbacili tokom vlastitog istraživanja i kako bi im se pomoglo da dođu do ispravnog vjerovanja.

Prema vjerovanju Burqa‘ija, Poslanik, a.s., nije posjedovao nikakav skriveni nauk koji je prenio isključivo hzr. Aliji i ostalim imamima. Čak ako prihvatimo to nagađanje, postavlja se pitanje: kojim kanalima i koliko pouzdano je do nas prenesen taj navodni

nauk? Burqa'ī ne prihvata šiijsko uvjerenje da je autentični nauk islama isključivo prenesen u tradiciji koja se pripisuje imamima ehli-bejta. Između ostalog, jedan od glavnih razloga nastanka ovog djela upravo je nastojanje da se na temelju znanstvenih činjenica i argumenata ustanovi nivo vjerodostojnosti ove tvrdnje. Burqa'ī, suprotno zvaničnom stavu, tvrdi da je izvorni islamski nauk prije svega sačuvan u Kur'anu, Allahovoj nepatvorenoj knjizi, a potom i u vjerodostojnim predanjima koja se prenose kako putem ashaba, tako i putem ehli-bejta.

Prema stanovištu Burqa'ija, za ispravno razumijevanje islamskog nauka potrebno je, između ostalog, referirati se i na predanja Allahovog Poslanika, a.s., koja su prenijeli ashabi, kao i na stavove i mišljenja samih ashaba. On naglašava da je, također, potrebno uzeti u obzir i predanja koja su prenesena od strane imama Zayda bin 'Alīja bin Ḥusaina, čiji *Musned* sadrži predanja od Poslanika, prenesena lancem prenosilaca kog isključivo čine imami ehli-bejta (Burqa'ī, *'Arḍ-e aḥbār-e uṣūl bar Qur'ān wa 'uqūl*: 46).

Uzvišeni Bog je, prema Burqa'iju, čovjeku osigurao sredstva i instrumente za spoznaju istine. Na čovjeku je da te instrumente prepozna, prihvati i primijeni. Prema jasnim kur'anskim uputama, čovjeku su darovana dva mjerila za raspoznavanje istine od laži, kazat će Burqa'ī, a to su riječi Uzvišenog Allaha, psnosno Njegova Knjiga, i razum.

Ayetullah Burqa'ī je, koristeći navedene kriterije valorizacije šiijske hadiske baštine, kritikovao određena vjerovanja i negirao njihovu utemeljenost na svetom tekstu Kur'ana i pouzdanom sunneta, kao i njihovu inkompatibilnost sa sudovima razuma. Neka od njegovih vjerovanja su:

- Negiranje imameta kao Bogom ustanovljene institucije predvodništva muslimana.

- Negiranje vjerodostojnosti svih predanja u kojima se navode brojem i imenom dvanaest imama. Smatrao je da šiije, koji su živjeli tokom života imama, uopće nisu znale konačni broj imama, te da je teorija o dvanaest imama, od kojih je posljednji skriveni imam, nastala u periodu nakon preseljenja jedanaestog imama (260. h.g.).

- Negiranje rođenja i postojanja dvanaestog imama, skrivenog Mehdijsa. Prema rezultatima njegovih istraživanja, svi

hadisi o rođenju dvanaestog imama imaju slab sened i izražene nedostatke u tekstu, zbog čega se odbacuju.

– Negiranje bezgrešnosti imama. Smatrao je imame pobožnim, pouzdanim, pravednim i učenim islamskim učenjacima, a nikako osobama uzdignutim iznad položaja *nubuwwata* i *risālata*.

– Negirao je stvaralačku vlast imama (*al-wilāya at-takwīniyya*).

– Negirao je da imami posjeduju sva znanja prošlih Allahovih poslanika i meleka, kao i znanje o onome šta je bilo i šta će biti (*'ilm mā kān wa mā yakūn*) te znanje o skrivenom (*ġayb*), tvrdeći da su ekstremne gulatošije ova svojstva koja pripadaju Allahu, dž.š., pripisali imamima.

– Smatrao je ashabe Allahovog poslanika iskrenim vjernicima i odanim prijateljima Poslanika. Zabranjivao je njihovo kuđenje i proklinjanje te prihvatao predanja koja su oni prenosili od Poslanika, a.s.

– Nije smatrao vladavinu pitanjem koje je Božanskom zapovijedi određeno, već pitanjem izbora i dogovora zajednice. Prve halife je smatrao legitimnim islamskim vladarima, a njihovu vlast paradigmom za svaku drugu islamsku vlast (*Burqa'ī, Tābeš' az Qur'ān: vol. 3., 453*).

– Odbacivao je vjerovanje u posredovanje (*tawassul*) i smatrao da je prizivanje pomoći doli od Allaha čin širka. Negirao je sva predanja koja govore da imami mogu liječiti, davati opskrbu, povećavati nafaku i slično.

– Smatrao je gradnju mauzoleja nad kaburima zabranjenim i to je argumentirao brojnim hadisima iz šijskih izvora.

– Negirao je vjerodostojnost svih hadisa koji govore o patvorenosti Kur'ana, smatrajući da vjerovanje u patvorenost Kur'ana izvodi čovjeka iz vjere.

– Negirao je obaveznost izdvajanja petine od stečenog imetka.

– Negirao je društvenu konspirativnost imama (*taqiyya*). Smatrao je da je vjerovanje u praksu *taqiyye* stvorilo mnoštvo teškoća u šijskoj znanosti, ali je istovremeno omogućilo šijskim alimima širok prostor za manipulaciju.

– Odbacivao je navodne događaje vezane za Fadak, Fatimin *Muṣḥaf* i priču o navodnom napadu na kuću hazreti Fatime, r.a.

– Odbacivao je privremeni brak (*mut'a*) i isticao da je ovu vrstu braka lično zabranio Allahov Poslanik, a.s., te ovlastio Aliju bin Ebi Taliba, r.a., da se postara o provedbi te zabrane.

– Odbacivao je hermeneutička tumačenja kur'anskih ajeta kojima se kur'anski izrazi tumače suprotno vanjskom značenju teksta.

Osim navedenih pitanja, postoje i druga brojna diskutabilna pitanja na koja ajetullah Burkei ukazuje u svojim djelima, insistirajući na potrebi njihovog usaglašavanja sa Kur'anom i razumom. Međutim mi ćemo se zadovoljiti sa gore navedenim.

Zaključak:

Analiza literature reformističkih šiijskih autora dovela nas je do zaključka da se tok reforme šiijske religijske misli može podijeliti na dva opća reformatorska toka. Jedan od njih uprkos svojih snažnih reformskih zahtjeva i kritika, i dalje ostaje unutar okvira dvanaestoimamijskog šiizma. Ne negira njegovu izvornost i historijski kontinuitet, kao ni njegova temeljna dogmatska načela, prvenstveno imamet. Iako prihvata imamet, ne smatra ga najvažnijim temeljem vjerovanja. Ovaj tok smo nazvali "revizionističkim tokom" šiizma, budući da mu je cilj pročišćenje šiizma od brojnih sedimenata praznovjerja (*hurāfāt*), te povratak "izvornom šiizmu". Ovom toku pripadaju šeyh Nağmābādī, ajetullah Haraqānī, ajetullah Sangelağī i ajetullah Nağafābādī.

Kasrawī, Qalamdārān i ajetullah Burqa'ī, iako se u mnoštvu stavova slažu sa prethodno navedenim učenjacima, ipak nastupaju sa znatno radikalnijih pozicija negiranja temeljnih vjerovanja dvanaestoimamijskog šiizma. Oni eksplicitno odbacuju imamet, smatrajući ga neutemeljenim vjerovanjem kog su dušmani islama, prije svega gulatošije inovirali i unijeli u islamsku tradiciju. Ovaj tok smo nazvali "alternativnim tokom" zbog činjenice da predstavnici ovog toka, u izvjesnom smislu ustanovljavaju jednu posvema drugačiju sliku i interpretaciju šiizma i islama, koja se nadaje kao svojevrsna alternativa oficijelnom toku šiizma. Svojim radikalnijim stavovima i kritikama šiijskih dogmatskih načela i pravnih rješenja, oni dovode u pitanje kredibilitet cijele hiljadugodišnje teorije i prakse oficijelog šiizma. Ovaj pravac

možemo nazvati i tokom povratka “izvornom islamu”, kako su ga njegovi predstavnici sami nazivali. Karakterizira ga jasno izražena ekstremna kritika izvornosti šiizma kao “jedinog ispravnog mezheba”, kroz odbacivanje glavnih načela šiizma i zahtjev za temeljitu valorizaciju i rekonstrukciju šiijske tradicije.

Navedena dva toka saglasni su u svom nastojanju da se Kur'anu vrati pozicija glavnog izvora vjere islama i da se zaštiti od hermeneutičkog tumačenja hadisom. Također, jedinstveni su u svojim stavovima u vezi očitih slabosti šiijske hadiske baštine i zahtjevima da se izvrši temeljita valorizacija te baštine. Predstavnici oba toka prihvataju hadis kao izvor vjere, ali prema njenoj vjerodostojnosti zauzimaju izrazito skeptičan stav. Za razliku od oficijelne šiijske uleme, oni prihvataju hadise prenesene od strane ashaba, a ashabe gotovo jednoglasno smatraju povjerljivim i odanim sljedbenicima islama. Burqa‘ī posebno naglašava potrebu da se uzmu u obzir i hadisi preneseni od strane zejdijske škole.

Predstavnici revizionističkog toka reforme šiizma, svako na sebi svojstven način, doprinijeli su ustanovljavanju jedne čvrste znanstvene osnove kritičkog promatranja šiitske tradicije i drugih znanosti izvedenih iz nje, koja bi u budućnosti, u slučaju osiguranja određenih preduvjeta, prije svega slobode govora, vjerovanja i djelovanja, mogla pomoći oficijelnom šiizmu da se oslobodi brojnih sedimenata praznovjerja, novotarija i pretjerivanja. Time bi se stvorili uvjeti za istinsko približavanje islamskih mezheba.

Na temelju prethodno izloženih stavova i interpretacija, može se zaključiti da stavovi navedene šiijske reformističke uleme u velikoj mjeri korespondiraju sa stavovima sunijskih učenjaka. Primjetno je njihovo nastojanje da približe stavove dva glavna ogranka islama, sunizma i šiizma, te da stvore uvjete za istinsko jedinstvo među muslimanima.

U njihovim djelima ne nalazimo pozive na rušenje jednog mezheba nauštrb drugog, niti na preferiranje jednog mezheba nad drugim. Umjesto toga, sav svoj fokus usmjeravaju na povratak istinskom islamu, oličenom u čistom monoteizmu. Posebnu pažnju posvećuju uklanjanju zastora slijepog slijedenja i čišćenju islamske tradicije od sedimenata praznovjerja i pretjerivanja, koristeći naučnu valorizaciju hadiske i historijske baštine muslimana.

Literatura

- Al-Ḥasanī, H. M. (1987). *Al-Mawḍū‘āt fī al-aṭār wa al-aḥbār*, Bejrut: Dār at-ta‘ārif li al-maṭbū‘āt.
- Asadābādī, Ğ. (1379). *Maġmū‘e resāil wa maqālāt*, sabrao: Seyyin Hādī Hosrowšāhī, Teheran: Šurūq.
- Aškawārī, Ḥ. Y. (1377). *Bāzgašt ba Qur‘ān – Dānešnāme-ye Qur‘ān*, tom 1., Teheran: Dustan wa Nāhid.
- Browne, E. G. (1376). *The Persian Revolution of 1905–1909*, prijevod na perzijski Maḥdī Qazwīnī, Teheran: Kawīr.
- Burqa‘ī, A. (bez datuma). *Tābešt az Qur‘ān*, bez mjesta i izdavača
- Burqa‘ī, A. (bez datuma). *‘Arḍ-e aḥbār-e uṣūl bar Qur‘ān wa ‘uqūl*, bez mjesta i izdavača,
- Burqa‘ī, A. (bez datuma). *Sawāniḥ-e ayyām*, bez mjesta i izdavača
- Ġa‘fariyān, R. (1382). *Sayyed Asadullāh Haraqānī – rūḥānī nogarā-ye rūzegār-e mašrūṭa wa Redā Hān*, Teheran: Markaz-e esnād-e engelāb-e eslāmī.
- Haraqānī, A. (1379). *Maḥw al-mawhūm wa šaḥw al-ma‘lūm*, u izdanju Ġulāma Ḥusayna NūrMuḥammadīja, bez mjesta
- Inajet, H. (2005). *Moderna islamska politička misao*, prijevod s engleskog: Aleksandar Pavlović, Sarajevo: Rabic ECLD.
- Kasrawī, A. (2011). *Šī‘agari – bahānand wa dāwarī konand*, kritičko izdanje sa predgovorom Muḥammad Amīnī, Los Angeles: Širkat-e ketāb.
- Naġafābādī, N. Š. (1378). *Šahīd-e ġāwīd*, Teheran: Omīd-e fardā.
- Naġafābādī, N. Š. (1380). *‘Aṣā-ye Mūsā – darmān-e bīmārī-ye ġuluww*, Teheran: Omīd-e fardā.
- Naġmābādī, H. (1388). *Tahrīr al-‘uqalā’*, Hamburg: Ketābsārā-ye Hamburg.
- Qalamdārān, ‘A. (bez datuma). *Šāhrāh-e etteḥād – barrasi-ye nuṣūṣ-e emāmat*, bez mjesta i izdavača
- Ranġbar, M., Šīrhānī, ‘A. i Ġaffārī, ‘E. (1396). *Barresi andīše-ye siyāsī Haraqānī*, časopis *Sapahr-e siyāsāt*, god. 4, br.11, Kom, str. 59 – 79.

- Reḍawī, M. N. (1390). “Nagāhī taḥlīlī ba tekāpū-ye fekrī Šarī‘at Sangalaḡī”, časopis: *Emāmat pażūhī*, godina 1., br. 4., Kom.
- Rūḡānī, M. (1384). Ma’ mūr-e anḡuman-e serrī dar Naḡaf, *Zamāneh - Andīša wa tārīḡ-e siyāsī-ye Īrān-e mo‘āṣer*, god. 4., br. 35, Teheran, str. 54 – 59.
- Sangalaḡī, Š. (1435). *Tawḡīd-e ‘ibādat*, Rijad, Dār al-‘aqīda li anašr wa at-towzī‘
- Ṭabāṭabāī, M. M. (1350). *Naqš-e Seyyid Ğemāluddīn Asadābādī dar bīdārī-ye mašriq zamīn*, Teheran: Dār al-tablīq eslāmī.

ANALYSIS OF THE ATTITUDES OF SHIA REFORMIST SCHOLARS IN IRAN

Nihad Čamdžić, PhD

Abstract

This paper examines the issue of reforming the Shia Twelver doctrine with the aim of illuminating and analyzing the fundamental demands of the religious reformist currents within Shia scholarship through an analysis of the texts of the most prominent Shia religious reformers. The paper highlights significant critiques directed at the official Twelver Shia dogma, which primarily reflect calls for the revision of Shia hadith heritage, a return to the Qur'an, and the rejection of superstitions that have become entrenched in Shia religious theory and practice. The views of seven of the most prominent reformers of Shia thought are presented and analyzed. In this research observed a tendency of reformist scholars towards rapprochement between Islamic sects and the building of unity among Muslims based on critiques of the primary sources of Islam and arguments reconciled with both the Qur'an and reason.

While many of the authors' views which we analyzed reveal numerous very close, and sometimes identical, elements of critique, we observed certain differences among them. The most notable differences between them is the acceptance or rejection of the imamate as a foundation of faith. We named the group of reformist scholars who accept the imamate as the "revisionist current," while those who reject the imamate as a foundation of faith are named the "alternative current." The first one seeks to purify Twelver Shia Islam and return to "original Shi'ism" while the latter aims for a return to "original Islam".

Through their scientific and social engagement, reformist scholars have influenced both the course of official Twelver Shia Islam and non Shia religious thought. It is anticipated that the further development of reformist thought will increasingly participate in shaping future trends and currents of Islamic religious thought in Iran and beyond.

Keywords: Islam, Shia, Twelver, reform, revisionist current, alternative current, unity of Muslims